

A nyelvtudás társadalmi háttere

IMRE ANNA

Az idegen nyelvtudás jelentősége a XX. század vége felé, a mozgási, utazási lehetőségek kiszélesedésével igen nagy mértékben megnőtt. Különösen fontos ma a nyelvtudás egy olyan kis ország számára, amelynek nyelvét nem beszéli csak saját lakossága, amely maga kényszerül a környezete nyelvét megtanulni a szélesebb kommunikáció érdekében. Egy olyan ország számára pedig, amelyik hosszú szünet után, hagyományok nélkül próbál bekapcsolódni a nemzetközi kommunikációba, gazdasági, politikai, kulturális életbe, a többi ország nyelvének ismerete egyszerre nélkülözhetetlen és nagyon nehezen elérhető eszköz. Honnan kell ma Magyarországon elindulnunk, milyen mértékben van jelen ma a nyelvtudás, s várhatóan mekkora utat kell megtenni, hogy a kis országokra (pl. Hollandia, Dánia) jellemző kommunikatív kompetenciát elérjük belátható időn belül az idegen nyelvismeret terén? Ezt próbáltuk felmérni egy kérdőíves vizsgálat ide vonatkozó eredményeinek elemzésével.

A nyelvtudással, nyelvismerettel kapcsolatos empirikus vizsgálat Magyarországon kevés előzményre támaszkodhat. (1) Ez feltehetőleg nagyrészt a nyelvismeretre vonatkozó vizsgálatok nehézségeiből adódik: a nyelvtudással, nyelvismerettel kapcsolatos empirikus vizsgálat szükségképpen korlátozott érvényű, mivel egy ilyen tárgyú adatfelvétel esetén mind a nyelvtudás ténye, mind annak mértéke bevalláson, illetve a kérdezett saját megítélésén alapul. Nemzetiségi nyelvek esetében előfordulhat a nyelvtudás eltagadása, más esetekben (modern nyelvek) annak felfelé történő torzításával kell számolni. Egy régebbi empirikus vizsgálat arra is figyelmeztet, hogy a bevallott és a tényleges nyelvtudás nemcsak, hogy nagyon messze eshet egymástól, de nagyon különböző is lehet az egyes nyelvek esetében. (2) Ez a tény óvatosságra készítet a kapott adatok elemzésénél, de talán nem teszi eleve értelmetlenné a kérdés arra irányuló vizsgálatát: hogyan alakult a nyelvtudás, a nyelvismeret Magyarországon az elmúlt évtizedekben?

A *nyelvtudás* jelenlegi helyzetét, társadalmi és oktatási hátterét, ennek hatékonyságát egy újabb adatfelvétel segítségével, egy 1992-es vizsgálat vonatkozó adatainak másodelemzésével próbáltuk feltárni. A vizsgálat a TÁRKI-ban folyó, „Társadalmi tudattartalmak kulturális és anyagi meghatározottsága” című kutatás keretében készült, kérdőívvel, 2998 fős reprezentatív mintán. Az elemzés során elsősorban csak az idegen nyelvtudásra vonatkozó kérdéseket dolgoztuk fel. Elsősorban arra kerestük a választ, hogy miként alakul ma az idegennyelv-ismeret a magyar lakosság körében, kik rendelkeznek ezzel az igen értékesnek számító „tőkével”, hogyan jutottak hozzá; milyen szerepe van-volt az iskolarendszerű oktatásnak és az iskolarendszeren kívüli oktatásnak a nyelvtudás elsajátításában? A kérdésekre kimerítő választ természetesen jelen elemzés alapján nem adhatunk. Mégis, az itt felmutatott tendenciák vélhetően jeleznek valamit a nyelvtudás társadalmi megoszlásáról. A felvázolt tendenciák hátterét – az iskolarendszerű nyelvoktatás, az iskolarendszeren kívüli nyelvoktatás alakulását, a nyelvtudás iránti igények növekedését az elmúlt évtizedekben – nem elemeztük, ez külön vizsgálat tárgya lehet.

A vizsgálat eredményei szerint a 2998 kérdezett közül 470 fő, a kérdezettek 15,7%-a állította, hogy tud valamilyen idegen nyelven. A nyelvet ismerők megoszlása társadalmi, demográfiai változók mentén a következőképpen alakul: a nyelvet ismerők többsége, 59,4%-a nő, életkor szerint az idősebbek és a fiatalabbak vannak többségben, a legrosszabb mutatókkal a középkorosztály rendelkezik.

Életkor	Nyelvet nem tudók		Nyelvet tudók		Összes	%
	száma	%-a	száma	%-a		
18-25	327	75,2	108	24,8	435	100
26-35	408	85,2	71	14,8	478	100
36-45	519	84,0	97	16,0	606	100
46-55	425	86,9	64	13,1	489	100
56-65	419	88,4	55	11,6	474	100
66-75	292	85,1	51	14,9	343	100
76-85	128	86,5	20	13,5	148	100
86-95	20	83,3	4	16,7	24	100
Összes	2528	84,3	470	15,7	2998	100

Iskolai végzettség szerint vizsgálva kitűnik, hogy a nyelvtudás az iskolai végzettséggel párhuzamosan nő, de minden csoportban nagyon magas a nyelvet nem ismerők aránya! Egyedül az egyetemi végzettséggel rendelkezők közt van 50% felett a nyelvet ismerők aránya.

Iskolai végzettség	Nyelvet nem tudók		Nyelvet tudók		Összes	%
	száma	%	száma	%		
nem járt iskolába	23	100	0	0	23	100
kevesebb, mint 8 ált.	438	93,2	32	6,8	470	100
8 általános	631	92,3	53	7,7	684	100
szakmunkásképző	730	92,6	58	7,4	788	100
szakközépiskola	325	83,3	65	16,7	390	100
gimnázium	199	66,1	102	33,9	301	100
főiskola	126	58,6	89	41,4	215	100
egyetem	54	43,2	71	56,8	125	100

Településtípus szerint a nyelvtudás erős urbanizáltsága jellemző: a nyelvet ismerők 80%-a városi lakos – ebben is az egyes településtípusok különböző iskolázottságú lakossági összetétele tükröződik. A nagyvárosokban a lakosság átlagon felüli arányban beszél nyelvet, Budapesten ez közel 30%.

Település	Nyelvet nem tudók		Nyelvet tudók		Összes	%
	száma	%	száma	%		
tanya	30	100	0	0	30	100
község	994	91,3	95	8,7	1089	100
város	739	87,4	107	12,6	846	100
megyeszékhely	335	78,6	91	21,4	426	100
Budapest	430	70,8	177	29,2	607	100

Foglalkozási ágazat szerint vizsgálva azon ágazatokban vannak a nyelvet ismerők felülreprezentálva, amelyekben magas a felsőfokú képzettségűek aránya, ill. amelyek ma a leginkább modernizálódó szférái a gazdaságnak. Ilyenformán a kultúra, tudomány területén dolgozók közt (32,5%-ban), és pénzügyi területen dolgozók közt (27,5%) vannak kiemelkedő számban nyelvet tudók, átlagon felüli arányban találhatóak még a nyelvismerettel bírók a szolgáltatásban (16,0%), a kereskedelemben (18,1%), a közigazgatásban (21,4%) és az egészségügyben dolgozók közt (22,0%), a többi ágazat elmarad az átlagtól (pl. ipar 12,4%, építőipar 7,2%).

Az egyes nyelvek szerint vizsgálva a nyelvtudás ismét nagymértékű szóródást mutat (az egyes nyelveket valamilyen szinten ismerők összege magasabb a nyelvismerettel bírók számánál a több nyelven is beszélők miatt):

	Tud valamilyen szinten	kérdezettek %-a
Angolul	338	11,3
Németül	615	20,6
Franciául	88	3,0
Oroszul	511	17,1
Latinul	81	2,7

Az adatok a vártnál – és feltehetőleg a ténylegesnél – jóval kedvezőbb képet mutatnak: a lakosság nem kis része tud, vagy tanult egynél több idegen nyelven, nagy számban tudnak valamennyire az egyes nyelveken. Az adatok mindazonáltal feltehetően inkább csak az azóta megrendült iskolai nyelvtanulásban való részvétel növekedését jelzik többé-kevésbé megbízhatóan.

Az egyes idegen nyelvek közt jellegzetes különbségek találhatók nemi, életkori, iskolai végzettségben mutatkozó különbségekkel való összevetés révén. A nyelvtudás a nők körében gyakoribb a latin és a német, ill. az orosz esetében, a magasabb presztizsű nyelveket a férfiak beszélik valamivel nagyobb arányban.

Nem	Angol %	Német %	Francia %	Orosz %	Latin %	Összes %
Férfi	47,3	42,6	47,7	43,1	33,3	45,3
Nő	52,7	57,4	52,3	54,7	66,7	54,7
Össz	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Az életkor szerinti különbségekben megragadható az egyes nyelvek iránti érdeklődés időbeni alakulása és az iskolai kötelező nyelvoktatás hatása: az angol nyelvtudás csak a 45 alattiak körében számottevő mértékű, a leggyakoribb a legfiatalabbaknál. Orosz nyelvet az 55 év alatti korcsoport tanult először a középiskolában, az oroszul tudás náluk jelenik meg először számottevő arányban, s az életkorral többé-kevésbé gyarapodik, az oroszul tudók közül legtöbben a legfiatalabb korosztályból kerülnek ki. A németül tudók közt a 36-45 évesek vannak többségben, a többi korcsoportban többé-kevésbé egyenletesen oszlik el a nyelvtudás. A francia a fiatalabbak körében gyakoribb, de számottevő – a latinhoz hasonló mértékű – tudása az idősebbek körében is. A latin tudása kiegyensúlyozottabb megoszlást mutat, kivéve az 56-65 közti korosztályt: ők estek legnagyobb számban a két, kötelezően oktatott idegen nyelv közé a 40-es évek legvégén járva az iskola felsőbb osztályait.

Életkor	Angol %	Német %	Francia %	Orosz %	Latin %	Összes %
18-25	37,3	15,9	26,1	33,3	16,0	14,5
26-35	21,9	16,6	13,6	19,8	17,3	16,0
36-45	24,0	22,4	22,7	24,9	18,5	20,3
46-55	6,5	13,7	14,8	11,4	17,3	16,3
56-65	4,7	13,8	2,3	6,1	8,6	15,8
66-75	3,0	12,5	13,6	3,5	16,0	11,4
76-85	2,1	4,2	4,5	1,0	3,7	4,9
86-95	0,6	0,8	2,3	0,2	2,5	0,8
összes	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Az iskolázottság tekintetében a legnagyobb különbség a latinul és a franciául tudók esetében van, ők a legmagasabb iskolai végzettséggel rendelkezők. Az orosz a szakközépiskolát végzettek körében dominál, a többiekénél a gimnáziumi végzettség jár a legnagyobb valószínűséggel együtt nyelvtudással.

	Angol %	Német %	Francia %	Orosz %	Latin %	Összes %
8 ált. alatt	0,6	3,9	0,0	1,6	0,0	16,5
8 ált.	8,3	12,0	0,8	7,8	2,5	22,8
Szaktanácsképző	10,7	17,7	9,1	16,4	4,9	26,3
Szakközépiskola	19,5	16,9	17,0	23,1	23,5	13,0
Gimnázium	24,3	21,1	30,7	22,5	25,9	10,0
Főiskola	20,7	15,6	12,5	15,5	11,1	7,2
Egyetem	16,0	12,7	22,7	13,1	32,1	4,2
Összes	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

A nyelvtanulási lehetőségek a 80-as évekre jelentős mértékben kibővültek, a nyelvoktatás jelentős része az iskolarendszeren kívülre került: nyelviskolák, magántanárok számára jelentett komoly megélhetési forrást a nyelvpiacon kialakulása. Jelen vizsgálatban a kérdezettek 22,5%-a, 665 fő válaszolta, hogy tanult valamilyen nyelvet a kötelező nyelvoktatáson túl. Azok, akik tanultak a kötelezőn túl idegen nyelvet, valamivel több mint fele részben (53,8%) azt vallják magukról, hogy nem tudnak idegen nyelvet, s valamivel kevesebb, mint fele részük 46,2%-uk állítja, hogy tud – ami az országos 15% körüli átlaghoz viszonyítva igen jó arány (tekintve, hogy szinte mindenki tanult idegen nyelvet – az iskolában).

Érdekes áttekinteni azok iskolai végzettség és életkor szerinti összetételét, akik tanultak idegen nyelvet az iskolán kívül: a középfokú végzettséggel bírók vannak köztük legtöbben, s jobbára a fiatalabbak közül kerülnek ki. (A két mutató nyilvánvalóan összefügg: elsősorban a még középiskolába járókról van minden valószínűség szerint szó.)

Iskolai végzettség	Összes	Tanult nyelvet a kötelezőn túl		Ebből tud nyelvet	
		Fő	%	Fő	%
Kevesebb, mint 8 általános	493	11	1,7	3	27,3
8 általános	684	72	10,8	24	33,3
Szaktanácsképző	788	94	14,1	29	30,9
Szakközépiskola	390	134	20,2	43	32,1
Gimnázium	301	149	22,4	82	55,0
Főiskola	215	118	17,7	68	57,6
Egyetem	125	87	13,1	58	66,7
összes	2996	665	100,0	307	46,2

A nem kötelező nyelvoktatásban való részvétel az iskolai végzettség emelkedésével párhuzamosan nő, a nyelvtanulás hatékonysága szintén erősen függ az iskolai végzettségtől: a gimnáziumi végzettség felett számottevően javul azok aránya, akik nemcsak tanultak valamilyen nyelvet a kötelező iskolai oktatáson túl, de tudnak is – állításuk szerint – valamilyen nyelven. Az életkorral való összefüggés ugyancsak igen szoros:

Az életkor csökkenésével párhuzamosan egyre inkább nő az iskolán kívüli nyelvoktatásban résztvevők száma, egyre többen mondják, hogy tanultak idegen nyelvet a kötelezőn túl is – a 45 év alattiak esetében ugrik meg jelentősen a nem iskolai nyelvoktatásban résztvevők száma, a legfiatalabbak, a 18-25 éveseknél ismét komoly emelkedés tapasztalható. Érdekes azonban, hogy a nyelvtanulás hatékonysága nem mutat jelentős mértékű változást: körülbelül hasonló azok aránya az egyes korcsoportok közt, akik nemcsak tanultak, de tudnak is valamilyen nyelvet. A legnagyobb hatékonysággal úgy tűnik, az idősek (66-felettek) és a legfiatalabbak tanultak – azok, akik még a régi rendszerben jártak iskolába, s akiknek már módjuk van ismét használni is a nyelvet. A nyelvtanulás hatékonysága a legalacsonyabb a középgeneráció esetében – az ő számukra a kötelező orosz alacsony hatásfokú tanulása mellett nem volt más, nyugati nyelv tanulását inspiráló tényező, az ország határai még nehezen átjárhatóak voltak nyugat felé.

Életkor	összes	Tanult nyelvet a kötelezőn túl		Ebből tud nyelvet	
		Fő	%	Fő	%
18-25	435	149	34,2	74	49,7
26-35	479	126	26,3	54	42,9
36-45	606	165	27,2	71	43,0
46-55	489	91	18,6	42	46,2
56-65	474	65	13,7	30	46,2
66-75	343	45	13,1	22	48,9
76-85	148	19	12,8	11	57,9
86-95	24	5	20,8	3	60,0
összes	2998	665	22,5	307	46,2

Összességében a vizsgálat eredményei szerint mind a nyelvtudás ténye, mind a nyelvi szerkezet (milyen nyelven beszél), erős összefüggést mutat a fontosabb társadalmi, demográfiai változókkal. Kitűnik az adatokból az utóbbi évek javuló tendenciája: az életkorral párhuzamosan gyengül a társadalmi-demográfiai változók meghatározó s magyarázó ereje. A legfiatalabbaknak egyre jobb esélyük van a nyelvtudás hatékony elsajátítására: több, mint egyharmaduk részt vesz a nyelvtanítás valamely nem kötelező formájában (ez jelenthet magánúton való tanulást, magántanárt, nyelviskolát éppúgy, mint iskolai fakultációs, szakköri foglalkozást). Közülük azonban változatlanul jóval inkább van esélyük a gimnáziumba, vagy felsőoktatási intézménybe járó, városban lakó fiataloknak egy hasznos modern idegen nyelv hatékony elsajátítására, mint falusi, alacsonyabb iskolai végzettséggel bíró társaiknak. Az adatokban azonban fellelhető azon tendencia kezdete is, amelynek során a nyelvtudás (ill. elsősorban egyes nyelvek, mint az angol, a francia tudása) megszűnik a társadalmi elit specifikuma lenni, s fokozatosan elterjedve a társadalom középső rétegeinek körében, utóbb általánosan jellemzővé válik a (legalábbis az általános képzettséget nyújtó) középfokú iskolai végzettséggel bírók körében.

E tendencia nem csak demokratizmus miatt üdvözlendő, de azért is, mivel ezzel a népesség egyre nagyobb része válik képessé a nemzetközi kommunikációba való bekapcsolódásra, egyre nagyobb része képes részt venni egy hatékonyabb, s egyre inkább nemzetközi keretekbe ágyazódó társadalmi modernizációs folyamatban. De ehhez még kell egy kis idő.

JEGYZET

- (1) Kifejezetten a kérdésre irányuló vizsgálat 1979-ben készült: *Terestyéni Tamás: Az idegennyelv-tudás a magyar lakosság körében. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest, 1980.*
- (2) Az említett vizsgálat három egyszerű mondat közül egynek a lefordítását kérte azon kérdeztettől, akik azt állították magukról, hogy tanulnak valamilyen nyelven. Az eredmény igen erős, ráadásul az egyes nyelvek esetében igen különböző mértékű torzítást mutatott (az oroszul tanulók 16%-a, a németül tanulók 40%-a, az angolul tanulók 33%-a tudta csak a válaszott mondatot idegen nyelvre lefordítani.)

Csepeli György: Önmeghatározás és magyarság. In: Csepeli Gy.: Csoporttudat – nemzettudat. Magvető, 1985.